

Společnost se štěpí

Martin Potůček¹

Česká společnost se na konci první dekády 21. století relativně úspěšně – byť stále s citelnými nedodělkami – adaptovala na nároky tržního kapitalismu evropského stříhu. Globální krize ji však rozbouřila způsobem, který ji v následujících dvou desetiletích nakonec proměnil k nepoznání. Autoritativní pravicová vláda pokračovala od roku 2014 v ordinování neoliberálních receptů (podle ní v minulosti prověřených). Na začátku třetí dekády 21. století držela Českou republiku pohromadě už jen setrvačnost chátrajících institucí sociálního státu, síla zvyku a nutnost zachovat formální reprezentaci ve vztahu k vnějšmu světu, především k Evropské unii. Ve všem ostatním se lidé naučili spoléhat především na společenství, která držel pohromadě společný zájem či osud – na rodinu, profesní sdružení, firmu, obec, region. V mnoha případech tato společenství, především těch bohatších, překračovala dosud formálně existující hranice země. Všeobecná nespokojenost vedla v roce 2022 k nástupu autoritativní levicové vlády, která se udržela u moci po dvě následující volební období a původně radikální koncept masivního zestátňování postupně revidovala do podoby přiměřenější reálnému vlivu relevantních kapitálových skupin; nicméně se jí podařilo resuscitovat veřejné služby a „vrátit stát zpět“ na jeho místo.

Jednotlivé země se, se střídavými úspěchy, pokoušely zmírňovat dopady globální krize na své ekonomiky. Také Evropská unie a další mezinárodní instituce (Organizace spojených národů, Světová banka, Mezinárodní měnový fond, Světová obchodní organizace) intenzivně hledaly způsob, jak se s *globální krizí* vypořádat rychle a efektivně. Zvláštní postavení mělo ovšem v tomto úsilí seskupení G20 s ambicí stát se novou platformou vládnutí na globální úrovni. Brzy se ale ukázalo, že síly mezinárodního finančního kapitálu měly situaci stále pevně pod kontrolou. Ani astronomické sumy z veřejných rozpočtů, které vlády a mezinárodní organizace investovaly k záchraně kolabujících bank a podniků, nestačily vleké ekonomické krizi zabránit. Česká republika se na rozdíl od některých jiných zemí nedokázala s tímto vnějším šokem vyrovnat ani rychle, ani dobře. Mohla za to především nekompetence politiků. Ti krizi jen „zadržovali“, zápasili s jejími symptomy; aktivní boj s jejími příčinami a vytváření potenciálu pro její překonání byl nad její síly. Situaci dále zhoršovala oblundná korupce a klientelismus.

¹ Děkuji svým kolegům z CESESu za cenné připomínky.

Jiří a Jiřina se setkají v roce 2010 na party, na kterou byli pozváni společnými známými. On, učitel a poněkud nepraktický snilek, ona, úspěšná manažerka. On, hluboce znepokojený stavem světa a své země, ona, snaží se i ve chvílích nejtěžších nalézt řešení, které by bylo situaci přiměřeným a rozumným východiskem. **Jiřina** bere jejich známost zpočátku jako nezávazný flirt, ale po čase zjišťuje, že se bez **Jiřího** cítí nesvá, že jej potřebuje, že se do něj zamilovala. **Jiřímu** sice poněkud vadí bezstarostnost, s níž **Jiřina** od počátku přistupuje k jejich vztahu, zároveň jej to však okouzluje a přitahuje. V roce 2012 se jim narodí roztomilá dcera **Markéta**.

V následujícím období politické nestability s častým střídáním vlád, s dalším poklesem legitimacy politického establishmentu a se silící radikální mimoparlamentní opozicí, organizující nenásilné i násilné nátlakové akce, posilovaly autoritářská pravice i levice. Ty úspěšně uplatňovaly politiku pasivní rezistence vůči Evropské unii, na niž političtí lídři sváděli vinu za nastalé ekonomické i sociální problémy. V Evropě byla Česká republika stále více vnímána jako nedůvěryhodný partner a byla postupně vytlačena na okraj reálného rozhodování o budoucnosti Evropy.

Autoritativní pravicová vláda vzešlá z voleb v roce 2014 přistoupila k zásadním změnám celé daňové soustavy a soustavy sociálního a zdravotního zabezpečení. Podnikatelé získali další úlevy: korporátní daň klesla na 17 % a posléze na pouhých 15 %, což se projevilo v mírném oživení domácí ekonomiky už kolem roku 2016. Pravidlem se však stala spoluúčast občanů v platbách za běžně poskytované zdravotní a sociální služby. Byl zaveden druhý pilíř důchodového systému (vyvedení části příspěvků na veřejné sociální pojištění do privátních důchodových fondů), čímž důchodové pojištění zajišťované i nadále státem směřovalo k podobě základní minimální penze (známé například z Velké Británie) a nutilo všechny pracovníky přispívat do privátních důchodových fondů. Nezaměstnaným byla poskytována pomoc jen na úrovni existenčního minima. Stávali se tak téměř absolutně závislí na pomoci svého bezprostředního sociálního okolí, především rodiny. Pouliční kriminalita se stala vynucenou volbou těch, kteří takovou pomoc nenalezli. Pod mosty a u ústí kanálů bivakovaly klany bezdomovců.

Jiřina má v menší IT firmě na starosti marketing. Po jejím převzetí nadnárodní korporací, která nachází na trhu na začátku globální krize zajímavý nový segment a rychle se v něm zabydluje, se vedení této korporace rozhoduje postavit ji do čela české pobočky. Její práce ji plně pohlcuje, takže jí nakonec přijde docela vhod, když **Jiří** ztratí vzhledem k rozpočtovým škrtkům ve školství místo gymnaziálního učitele, a může se tak – kromě příležitostných kondicí – mnohem více věnovat jejich domácnost, a především výchově jejich dcery **Markéty**.

Překonání nejhorších ekonomických důsledků *globální krize* vedlo k ekonomickému oživení i ve světě, zároveň ale k dramatickému zvýšení cen potravin a energií – mimo jiné také jako daň za užití finančně náročnějších postupů a technologií, které prosadila v té době preferovaná ekologická lobby. Nejtěživěji dopadla situace na ty, kteří se už dříve nacházeli na hranici důstojného způsobu života: na lidi s nízkým vzděláním, bez znalosti cizích jazyků, na osoby žijící v periferních oblastech a sociálně nesoběstačné (zdravotně handicapované, nemocné, děti žijící v nízkopříjmových rodinách, matky samoživitelky, důchodce). Mnozí z nich s tím museli vyrovnávat sami – oslabené, drolíci se nebo neexistující rodinné svazky málokdy nabízely oporu v nouzi nejvyšší.

Pasti chudoby se ovšem nacházely nejen v odlehlých vesnicích a menších městech bez bohatší nabídky práce v průmyslu či službách, ale stále výrazněji i ve velkých městských aglomeracích. Zde se rozrůstala ghetta deprivovaných, odkázaných na příležitostnou nabídku málo placené práce, na přežívání v zanedbaných a přeplněných bytech s Damoklovým mečem exekucí a vystěhování, s mladými lidmi propadajícími alkoholu, drogám, prostituci a gamblingu. V reakci na rostoucí zločinnost bohatší vrstvy neváhaly investovat do privátních forem zajištění bezpečnosti – česká města se rychle amerikanizovala. Vylidňující se a stárnoucí periferní oblasti se staly cílem spekulantů s nemovitostmi, kteří skupovali celé obce i s přilehlým územím. Ty se staly objektem zvýšeného zájmu občanů bohatších členských zemí EU, neboť od roku 2013 definitivně padl – už předtím masivně obcházený – zákaz jejich prodeje cizincům. Místní obyvatelé zde dostávali nabídku práce jako nekvalifikovaní nebo málo kvalifikovaní zaměstnanci nově vznikajících rozsáhlých farem nebo rekreačních komplexů. I když byli za takovou nabídku konec konců vděční, jejich latentně negativní vztah k zahraničnímu managementu těchto firem společnost dále polarizoval.

V roce 2019 se Jiřina stává uznávanou a populární ministryní průmyslu a obchodu. Vztah Jiřího a Jiřiny se ale pomalu rozpadá, přestávají si rozumět. Kromě toho, že Jiřina už nemá na svoji rodinu téměř vůbec čas, odcizují se oba i politicky. Jiřina totiž stále více tíhne k pravici, které podle ní lépe rozumí problémům společnosti a především ví, jak podpořit podnikání. Jiří vídá svoji ženu a Markéta svoji mámu častěji na televizní obrazovce než doma.

Všechny uvedené procesy motivovaly představitele intelektuálních a hospodářských, ale i politických a správních elit orientovat se na uplatnění a úspěch mimo hranice vlastní země – buď v zemích, které se uměly s *globální krizí* vypořádat lépe, nebo v rámci

nadnárodních politických a ekonomických struktur (už bez ohledu na to, zda se příslušné útvary nacházely v Česku nebo mimo něj). Nastal masivní *braindrain*, který dále oslaboval potenciál země vyrovnat se uspokojivě s výzvami doby. Nicméně i uvnitř země početně rostla vrstva lidí, kteří nemohli nebo nechtěli emigrovat, a přitom nenacházeli práci odpovídající jejich vzdělání – vrstva chudnoucí střední třídy, věčných stážistů, lidí s dočasným a/nebo částečným pracovním poměrem, takzvaných „prekérních intelektuálů“. Pro normálního občana bylo rozhodně stále obtížnější získat stálé a dobře placené zaměstnání. Lidé byli nuceni přistupovat na časově omezené pracovní kontrakty nebo na agenturní zaměstnávání, což jim nezaručovalo ani zákonem stanovenou minimální pracovní a sociální ochranu. Mnozí si přivydělávali v neformální ekonomice nebo nakonec skončili v pasti dlouhodobé nezaměstnanosti.

Země s liberální migrační politikou se stala vyhledávaným eldorádem evropských i mimoevropských národnostních menšin. Počet legálních přistěhovalců navyšovali i ti, kteří v zemi žili ilegálně. Cizojazyčná společenství se profesně specializovala na vybrané oblasti ekonomiky a vyznávala vlastní kulturní (životní) hodnoty, což u některých Čechů vyvolalo příklon k různým xenofobním a rasistickým politickým aktivitám a z nich také periodicky se rodivším politickým uskupením. Média se v informování o těchto „ilegálech“ častěji než dříve uchýlovala k výrazům typu čistka, zátaž a podobně.

Ani soužití s romskou menšinou nebylo v těchto letech bezproblémové. Romská menšina se (po emigraci části romského obyvatelstva) rozdělila výrazněji do rodových skupin a část z nich se ilegálně vrátila k neo-kočování. I přes snahu emancipovaných romských vrstev (po roce 2015 již v zemi působila vrstva vzdělaných Romů, absolventů tuzemských i zahraničních univerzit) se romskou otázkou nedařilo řešit. Témata „minority“ se v těchto letech stala cenným politickým zbožím. Na území ČR došlo (podobně jako dříve jinde v Evropě, například v Holandsku či ve Francii) k rasovým nepokojům a rasově motivovaným vraždám a odvetám.

To vedlo k definitivnímu rozpadu dříve národnostně velmi homogenní národnostní struktury země.

Část nejmladší generace se komunikačně značně odpoutala od generace rodičů a prarodičů. Vznikaly alternativní jazyky a komunikační styly, odvozené z možností nových technologií. Mnozí mladí lidé se vrhli do vln tohoto nového digitálního prostoru, žili ve svém

vlastním digitálním světě a ze zásady odmítali účastnit se tradičnějších forem veřejného a politického života.

Tak jako v jiných zemích, v nichž jsou obvyklé cesty sociálního vzestupu pro mladou a střední generaci jen nesnadno dostupné, vedla i v České republice ekonomická a sociální krize k rozkvětu šedé a černé ekonomiky. Rostla zločinnost, posilovaly mafie, oslabovaly veřejné rozpočty, které by mohly být užity k boji s nimi, dále klesala důvěra občanů ve veřejné instituce a v politiku vůbec. Společnost se rozkládala, i starší lidé se přestávali identifikovat se svojí zemí a ztráceli ochotu občansky se angažovat.

Perpetum mobile marasmu celostátní politiky vedlo občany k hledání uspokojivějších způsobů, jak zvládat naléhavé problémy všedního dne. Kraje se postupně stále více emancipovaly od centra, hledaly – a některé i nacházely – místním poměrům vyhovující řešení palčivých problémů. Rychlý vzestup zaznamenal například Moravskoslezský kraj, kde Vědecko-technologický park, založený už dříve statutárním městem Ostravou a několika místními univerzitami, zaznamenal ve druhé dekádě 21. století pozoruhodný rozkvět a našlo v něm své uplatnění několik desítek firem operujících v oblasti tzv. kreativní ekonomiky. Podobně se dařilo i několika dalším regionům, které se ekonomicky, správně i politicky stále více odpoutávaly od centrální úrovně rozhodování a správy, často s finančním krytím ze zdrojů Evropské unie.

Tendence aktivně reagovat na neschopnost centra řešit problémy hledáním pozitivního řešení na regionální úrovni se projevovala rozvíjením starších nebo ustavováním nových, místně ukotvených institucí. Mezi nimi vynikalo obnovené Valašské království, hospodářsky založené na turistice, na organizaci kulturních akcí a na výrobě a prodeji *res memoriales*, připomínajících především osobnost kdysi velmi populárního herce Bolka Polívky. Byla ustavena Říše Moravsko-Slovácká, těžící kromě turistiky a stále populárnějších folklorních akcí (Strážnické slavnosti apod.) především z komparativní výhody výroby a prodeje bílých a (vzhledem ke globálnímu oteplování i stále kvalitnějších a žádanějších) červených vín. Na věhlasu a popularitě však získávala i další, byť menší, regionální souručenství – například Svobodná Republika Lanžhot, Republika Kraví hora, přidala se také již kdysi existující republika Mohelno (se vzácnou lokalitou Mohelské stepi) aj.

Jednou z přirozených reakcí skupin na okraji, nenacházejících řešení svého svízelného postavení v celostátní politice, představovalo i pluralitní hnutí *Návrat ke kořenům*.

Inspirováno knížkou brněnské profesorky Hany Librové „Pestří a zelení“², utíkalo se především k tradičnímu způsobu života s důrazem na skromnost, samozásobitelství a svépomoc, a také k přírodě. Měnil se ráz venkova, alternativci užívali mnohem častěji (také z ekonomických důvodů) alternativní stavební materiály: hlínu, slámu, konopí. Šlágrem se stalo sociální podnikání – a v jeho rámci zažívalo novou renesanci i družstevnictví. Vznikala centra, ne nepodobná rodovým farmám, klanům, jejichž členové se, podobně jako američtí amiši ve 20. století, snažili spolehnout na pevné (historií ověřené) hodnoty, tj. soudružnost, pospolitost, pevný organizační řád. Rostoucí popularitě se těšila i nejrůznější, často velmi obskurní, nová náboženství. V několika desítkách obcí ovládli představitelé těchto nových hnutí zastupitelstva a vytvářeli atraktivní podmínky pro příchod nových obyvatel. To se ovšem pranic nezamlouvalo starousedlíkům.

Jiří, který s hnutím Návrat ke kořenům sympatizuje, se v jeho rámci zapojí do realizace neziskového projektu záchrany malotřídek v obcích, kde škola zůstává jedinou kotvou zachování občanského a kulturního života. Jednou z takových obcí jsou i Martinice. Jiří zde získává místo řídicího učitele a v roce 2020 se sem přestěhuje – k Jiřininu velkému překvapení i s jejich dcerou Markétou. Ta se těší na nové kamarádky a kamarády a na život na vesnici. Představuje si, jak se s tátou bude starat o zahrádku, o slíbené štěně a později třeba i hřibátko.

Po volbách v roce 2022 se, nesena vzedmutou vlnou všeobecné nespokojenosti, ujala moci nově ustavená autoritářská levicová vláda. Po vzoru bývalého venezuelského prezidenta Chaveze a na politické platformě *Nové lidové fronty* nabídla řešení cestou razantního zestátnování vybraných sektorů národního hospodářství – síťových odvětví, bankovníctví a veřejných služeb. Slabinou této strategie byl především naprostý nedostatek kvalifikovaných úředníků a řídicích pracovníků, kteří by dokázali zvládat specifické nároky managementu veřejného sektoru; většinu talentů z těchto oblastí už předtím vysál komerční sektor, a to v důsledku vyšších platů i nabídky zajímavějšího pracovního uplatnění. K dalším bariérám patřil ovšem i chronický nedostatek veřejných financí pro uskutečnění těchto plánů – a také institucionální závazky České republiky vůči Evropské unii a dalším nadnárodním organizacím, které podobné kroky velmi komplikovaly.

² Librová, H. (1994) *Pestří a zelení*. Brno: Hnutí Duha.

Jiřina po několikaletém působení na postu ministryně a po prohraných volbách v roce 2022 váhá, zda se má vrátit do komerčního sektoru. Jako veřejně známá osobnost s velkými zkušenostmi a dokonale obeznámená se zákulisím vládnutí dostává řadu zajímavých nabídek od velkých firem. Nakonec se ale přihlásí do konkursu na místo zástupkyně generálního ředitele Světové obchodní organizace. Konkursem projde úspěšně, stěhuje se do Ženevy a ve své vile v Praze na Hanspaulce si ponechá k užívání jen jeden luxusní byt – zbytek dlouhodobě pronajme. *Jiří* se po volbách do obecního zastupitelstva v Martinicích stává místostarostou. Uvědomuje si, jak málo má obec, v níž žije a pracuje, kompetencí a zdrojů pro řešení komunálních problémů. Zapojuje ji proto do činnosti Místní akční skupiny (MAS), která sdružuje několik sousedících obcí, a s pomocí fondů a metodik Evropské unie se mu podaří realizovat projekt jejich obsluhy veřejnou dopravou a také sítí služeb. V následujícím volebním období se členům nového zastupitelstva podaří jej přemluvit a zvolí jej, s jeho váhavým souhlasem, starostou.

Autoritářské levicové vládě se podařilo udržet si podporu širokých vrstvy obyvatelstva, k nimž, jak se jim zdálo, promlouvala srozumitelným, lidovým jazykem, a nabídla jim pocit znovunabyté lidské důstojnosti. Získala na svou stranu i značné množství neziskových organizací hájících nejrůznější zájmy lidí, a také převážnou většinu již zmíněných takzvaných *prekérních intelektuálů*. Proto se dokázala udržet u moci i v následujících parlamentních volbách v roce 2026. Musela se ovšem vzdát svého klíčového postavení v *Nové lidové frontě*. Se situací se nakonec smířily i v zemi operující velké kapitálové a podnikatelské skupiny. Ty přispěly k uzavření politické dohody vládnoucích a opozičních parlamentních politických stran o nepřekročitelných limitech zestátnění na jedné straně a o soukromém financování státních dluhopisů nutných k realizaci politických plánů vlády na straně druhé.

Jiřina nabízí **Markétě**, která v roce 2030 končí gymnázium a zapisuje se na Vysokou školu zemědělskou v Praze, jeden pokoj ve svém bytě na Hanspaulce. **Markéta** nabídku přijímá, bere si ale s sebou svého shetlandského ovčáka Coryho i s jeho boudou. Tu jí *Jiří*, který ji kdysi na přání své dcery sám vyrobil, převezze z jejich usedlosti na zahradu **Jiřininy** vily. Zde se s **Jiřinou** po letech opět setká. Oba si uvědomí, že je – snad kromě jejich dcery – už vůbec nic nespojuje